

RÉTORIKA A TECHNIKA ŘEČI

Jazyk, kterým mluvíme v současné společnosti, v současných civilizačních podmínkách, nabývá nové důležitosti. Stává se nepostradatelným nástrojem ve všech oborech lidské činnosti. Abychom dokonale ovládli jazyk, musíme si osvojit spoustu rétorických dovedností, ale především musíme dokonale ovládnout techniku řeči. Je třeba upevnit základní znalosti. Od samého počátku naší výuky budeme tříbit a procvičovat si mluvní aparát a ono minimum teorie techniky řeči budeme potřebovat, až začneme přednášet své první cvičné texty. Není třeba připomínat, že v dnešní době musíme mít na kulturu jazyka daleko vyšší požadavky, daleko přísnější měřítko.

Mezi sebou se lidé dorozumívají převážně řečí – jazykem. Proto mluvíme o jazyku jako o nástroji myšlení a vzájemného dorozumění. Vedle tohoto způsobu existuje i komunikace formou pohybu, tedy posunky, gesty, signály atd. Jazyk je však nejpřesnější a je také významově nejbohatší. Vývoj jazyka je od samého počátku lidské společnosti odrazem jejího vývoje. Jazyk vytváří lidé, kteří jej denně užívají a kteří jej také v praktickém životě ovlivňují a dotvářejí. Musíme si uvědomit, že existuje dialektická jednota mezi myšlením a řečí. Neznamená to ale, že myšlení a řeč jsou totožné a že nelze tutéž myšlenku vyjádřit rozličným způsobem a také v různých jazycích. Slovní vyjádření myšlenky není její mechanický odraz. Pro rétoriku je to důležité poznání. Pokud chce kdokoli vyjádřit svoji myšlenku, jde o aktivní tvůrčí činnost a její kvalita závisí na osobnosti mluvčího, na jeho individuálních schopnostech, na obsahu myšlenky.

Z akustického hlediska je řeč souborem velmi jemně diferencovaných zvuků, hlásek složených do pevných celků, do souvislé promluvy. Následně se budeme zabývat pouze fonetickými podmínkami správného zacházení s mluvními orgány a zvukovými prostředky řeči, čili technikou mluveného projevu.

To, jakým způsobem dovede řečník zacházet se svým řečovým ústrojím, jak umí zvýraznit jeho přednosti, případně potlačit deformace – to vše podmiňuje úspěch celého projevu. Ovládnutí gramatiky či bohatá slovní zásoba nejsou ještě zárukou úspěchu, jestliže řečník nehovoří srozumitelně, má-li chybnou výslovnost nebo mluví-li příliš tiše a neznělým hlasem. Všimněte si, že celý tento komplex může působit rušivě i při běžné konverzaci, při veřejném projevu mohou pro řečníka přerůst ve velké neúspěchy.

Dokonalá technika mluvení je tedy jedním ze základů výbavy dobrého řečníka. Je třeba připomenout, že technika řeči není nějaké znásilňování přírody, ale naopak co nejúplnější, nejplnější a především co nejefektivnější a hlavně vědomé využití toho, co příroda člověku na hlasovém fondu uštědřila. (Vl. Halada)

Tři základní složky řeči

Technika mluveného slova v sobě zahrnuje tři základní složky, které při mluvení tvoří nedílnou jednotu:

- dýchání (respirace)
- tvoření hlasu (fonace)
- tvoření hlásek (artikulace)

Dobrou dikci (techniku mluveného slova) můžeme definovat jako dokonalé ovládnutí mluvních orgánů a jejich vhodné a účinné využívání při promluvě.

Dokonalost těchto tří složek je závislá na tom, do jaké míry jsme ovládli tato tři ústrojí.

1. Podmínky správné výslovnosti – dikce

Prvotní podmínkou je pokud možno dokonalé utváření a správná činnost mluvních orgánů. (Praxe ukazuje na celou řadu výjimečností – vyskytují se závady vyplývající například z nedokonalé funkce měkkého patra, nesprávného postavení zubů apod.)

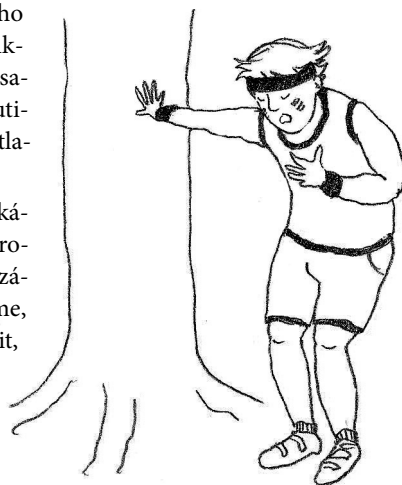
2. Druhou podmínkou správné dikce je přesné utváření hlásek. (Kvalita výslovnosti, tedy přesnost a správná kvantita – délka.)

3. Třetí podmínkou je znalost a zachovávání jazykových kodifikovaných norem. Základem správné dikce je ovládnutí gramatické podoby spisovného jazyka, ale neméně pozornost je třeba věnovat i výslovnosti!

DÝCHACÍ (RESPIRAČNÍ) ÚSTROJÍ

Základním orgánem dýchání jsou plíce, součástí respiračního systému nosní a ústní dutina, hrtan, průdušky a průdušnice. Aktivní práci při dýchání vykonává svalový systém, nikoli plíce samy. Hlavním vdechovým svaem je bránice, která odděluje dutinu hrudní od dutiny břišní, výdechové svaly pracují opačně – stlačují hrudník a tím vytlačují vzduch z plic.

Zjednodušeně můžeme říct, že kdo umí správně dýchat, dokáže i účelně a správně mluvit. Pro správné tvoření mluvního projevu je žádoucí uvědoměle řízené dýchání. Je též nezbytným základem správného posazení hlasu a dobré dikce. Z praxe víme, že při mluvním výkonu musí být proces dýchání dokonale zažit, správné dýchání dobře nacvičené, aby se mluvčí mohl soustředit především na obsah své řeči. Pravidelné vdechování, účelné a hlavně ekonomický výdechový proud vzdu-

chu má nesmírný vliv na pevnost hlasu, jeho barvu, plynulost řeči, tónový rozsah a artikulační přesnost. Hlasové začátky by měly být měkké, dynamicky vyrovnané, intonačně přesné, bez rušivých rázů a ostrých explozí.

■ Tři typy dýchání

V mluvní praxi rozeznáváme v podstatě tři typy dýchání:

- hrudní (horní, kostální),
- brániční (spodní, abdominální),
- smíšené.

Běžně se uplatňují střídavě všechny tři typy. Pro řečnický projev je nevhodnější dýchání smíšené. Vyrovnaný a pevný hlas je tvořen účelnou, ale hlavně uvědomělou koncentrací výdechového proudu, neboli dechovou oporou.

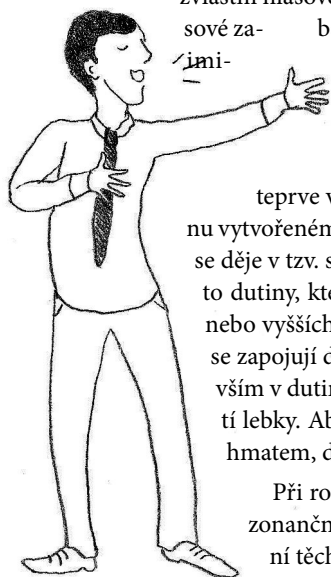
■ Základní poučky k dýchání:

1. Před započítím řečového výkonu nadechnout dostatek vzduchu (nikoli však maximum, na plnou kapacitu plic – došlo by k výdechovému rázu).
2. Nadechnutý vzduch vypouštět zvolna a plynule, ale především úsporně (plné plíce mohou svádět ke špatné ekonomii výdechu).
3. Nezvyšovat hlas oproti obvyklému způsobu mluvení (při zvýšeném hlasu je větší spotřeba vzduchu).
4. Vdechovat ústy i nosem zároveň (tím se také posiluje rozeznění obličejových rezonancí, tzv. masky).
5. Abychom usnadnili dýchání, je třeba držet prsa mírně, nenápadně vypjatá. Smíšené dýchání znamená aktivizovat hrudník a dýchat bránicí.
6. Mluvit pouze při dobrém zdravotním stavu, především dobrém stavu fonačního ústrojí.

Na konci kapitoly jsou připojené cvičné texty. Ty nám mohou pomoci ve zvyšování kapacity plic. Nejdůležitější je ale dospět ke správné ekonomii výdechu, to znamená naučit se během řeči dobře hospodařit s nadechnutým vzduchem. Špatná ekonomie dechu zhoršuje i kvalitu hlasu, především jeho znělost a barvu. Nedostatek vzduchu způsobuje například polykání koncovek a vůbec nepřesnou a nekvalitní výslovnost. Nesprávné dýchání negativně ovlivňuje práci jak fonačního, tak artikulačního ústrojí.

■ Tvoření hlasu – fonace

Jde o druhou základní složkou řeči. Zdrojem lidského hlasu jsou hlasivky. Jsou to dva pružné a pohyblivé záhyby sliznice v hrtanu. Ty se v hlasovém klidu vychylují a umožňují dýchání bez větších šelestů. Ve chvíli aktivace se otáčejí chrupavky k sobě a vytváří se tak hlasový závěr. Tlakem vzduchu z plic se pružnost hlasivek překoná a hlasivky se vychýlí. Část vzduchu unikne nad hlasivky, které se opět uzavrou. Těmito kmity vzduchového sloupce vzniká základní tón.

Pro řečnický mluvní výkon má význam i barva hlasu. Každý jednotlivec má své zvláštní hlasové zabarvení, jímž se odlišuje od ostatních lidí, i když je možné také hlasové zabarvení odborným cvičením měnit, pěstovat a zdokonalovat. Nadaný tátor dokáže napodobit i hlasové zabarvení jiného člověka. Nekultivovaný hlas působí na posluchače nepříznivě.

Skutečným hlasem se ale lidský hlas stává teprve tehdy, projede-li rezonančními dutinami. Není jím tedy tón, který vzniká v hrtanu. Až teprve v rezonančních dutinách získává hlas na síle a barvě. K základnímu tónu vytvořenému hlasivkami se přidávají tzv. svrchní, neboli vyšší harmonické tóny. To se děje v tzv. středních rezonančních dutinách – v dutině ústní, nosní a hrdelní. Jsou to dutiny, které se tvoření hlasu zúčastňují za všech okolností. V polohách nižších nebo vyšších už střední dutiny k vytváření dostatečně pevného hlasu nestačí, takže se zapojují další rezonanční prostory. Horní najdeme v hlavových dutinách, především v dutině čelní. K jejich ozvučení dochází prostřednictvím chvění tvrdých částí lebky. Abychom se přesvědčili o hlavových rezonancích, můžeme to vyzkoušet hmatem, dotykem prstů.

Při rozeznívání hlasu pocítíme u kořene nosu lehké brnění. Mezi spodní rezonanční dutiny počítáme celý prostor pod hlasivkami. Prostředkem k ozvučení těchto dutin je výdechový proud, který se ve spodní části hrtanu při tvoření hlasu zhušťuje a zřetluje. Také prsní rezonance se dají identifikovat lehkým dotykem dlaně na prsní kosti. (Langer, A., 1993)

Tvoření hlásek – artiklace

Pokud mluvíme o artikulačním ústrojí, mluvíme o všech mluvidlech umístěných nad hrtanem. Patří sem oba rty, dolní i horní řezáky, obě čelisti, tvrdé i měkké patro, čípek, jazyk a hlasivky. Tato mluvidla se při tvoření jednotlivých hlásek dostávají do určitých artikulačních postavení. Tato postavení mají zásadní vliv na artikulaci. Horní čelist nazýváme artikulační základnou, protože při artikulaci vykonává relativně nejméně pohybu. Skupina orgánů aktivních (tzv. artikulačních činitelů) zahrnuje spodní ret, spodní čelist, jazyk, měkké patro, čípek a také hlasivky. Největší možnosti a různosti pohybu vykazuje jazyk, jehož prostřednictvím se také vytváří největší skupina hlásek.

Tvoření samohlásek

V češtině máme pět samohlásek (vokálů, sonantů): a, e, i, o, u. Všechny v krátké i dlouhé podobě. (Podotkněme, že y dnes patří mezi pravopisné znaky. Vždy tomu tak nebylo, ještě Mistr Jan Hus káral Pražany, že v řeči nedělají rozdíl mezi i a y. V jihozápadních Čechách, odkud do Prahy přišel, tento rozdíl zřetelný byl a dodnes se v některých nářečích uchoval.)

Při tvoření českých samohlásek je nejdůležitější poloha a pohyb jazyka.

Při a leží jazyk dole v ústech, mluvíme proto o samohlásce nízké; při ostatních je jazyk prohnutý a zvednutý – nejvíce při i, u, to jsou samohlásky vysoké;

e, o jsou samohlásky středové; při i, e se jazyk zdvíhá k přední části patra, jsou to samohlásky přední; při u, o je zdvižen více vzadu, jsou to samohlásky zadní.

Podrobnější výklad najdeme v České mluvnici B. Havránka a A. Jedličky, Praha 1986, s. 20.

Při výslovnosti samohlásek je průchod vzduchového proudu dutinou ústní vcelku volný, jen různým postavením jazyka v ústech, různou polohou rtů i šířkou a podobou otevření úst dostávají samohlásky různou výšku i různé zabarvení. Nejde přitom o artikulaci jednotlivých činitelů proti základně, nýbrž o pohyby artikulárního ústrojí jako celku a vytváření dutin různého tvaru a objemu.

Tvoření souhlásek

V češtině existuje pětadvacet souhlásek (konsonantů). Existuje spousta kritérií pro jejich rozdělení – podle účasti hlasu, podle způsobu artikulace, místa artikulace atd.

Místo tvoření

Podle místa tvoření rozeznáváme souhlásky:

1. Retné:
  - a. pohyb spodního rtu jde proti rtu hornímu, tím vznikají retoretné souhlásky – p, b, m,
  - b. pohyb spodního rtu jde proti řezákům – f, v.
2. Zubodásňové:
  - a. pohyb špičky jazyka jde proti přední dásni – t, d, n, s, z, c, l, r, ř,
  - b. pohyb špičky jazyka jde proti zadní dásni – š, ž, č.
3. Předopatrové: pohyb předního dílu hřbetu jazyka jde proti tvrdému patru – d, t; ň, j.
4. Zadopatrové: pohyb zadního dílu hřbetu jazyka jde proti měkkému patru – g, k, ch.
5. Hrtanová: jediná souhláska, která se netvoří v ústech, ale v hrtanu, je – h.

Podle účasti dutiny ústní a nosní při artikulaci dělíme ještě souhlásky na nosní (nosové, nazální, kdy výdechový proud prochází dutinou ústní i nosní – m, n, ň) a ústní (orální, kdy výdechový proud prochází jen dutinou ústní – u všech ostatních souhlásek).

Způsob tvoření

Různý způsob artikulace souhlásek vzniká tím, že překážka v ústech buď uzavírá cestu výdechovému proudu úplně a uvolní se najednou (souhlásky závěrové), nebo vytvoří v mluvidlech úžinu mezi jazykem a patrem, která neuzavírá výdechovému proudu cestu úplně, výdechový proud jí prochází, tře se (souhlásky úžinové). U některých souhlásek se překážka neodstraňuje najednou, nýbrž postupně – tak vznikají souhlásky polozávěrové. Rozeznáváme tedy souhlásky:

- závěrové (ražené): p, b, d, t, d, t; g, k, m, n, ň,
- úžinové (třené): v, f, z, s, ž, š, h, ch, j, l, r, ř,
- polozávěrové (polosykvavky): c, č, (dz, dž).

Také při tvoření souhlásek jde o určitou souhru více artikulárních orgánů, především o souhru rtů, jazyka a hlasivek. Při vyslovování jednotlivých souhlásek je vždy jeden z těchto orgánů aktivnější než druhý.

TŘI FÁZE ARTIKULAČNÍ ČINNOSTI

1. Intenze – přechod artikulačních orgánů z klidového postavení do polohy potřebné k vyslovení určité hlásky.
2. Tenze – setrvání mluvidel v této poloze.
3. Detenze – návrat do klidové polohy.

V proudě řeči dochází k prolínání detenze předchozí hlásky s intenzí hlásky následující. Znamená to, že se mluvidla nevracejí úplně do klidové polohy a že následující hláska se nezačíná z úplně klidové polohy vyslovovat. Přitom snadno vzniká stav, kdy je výslovnost některých hlásek ovlivňována hláskami jinými. Tomuto jevu říkáme spodoba neboli asimilace (má dvě formy – znělostní a artikulační).

Artikulační cvičení na konci kapitoly se zaměřují především na aktivitu spodní čelisti a jazyka. Velmi často je závadou artikulace nedostatečné otvírání úst při mluvení. Proto je třeba artikulační rozcvičku začít otevřením úst bez mluvení, a to tak, že několikrát oddálíme co možná nejvíc spodní čelist od horní. Dále už je třeba jen:

- artikulaci si plně uvědomovat (je to jinak činnost podvědomá),
- mluvit pečlivě (pozor na nedbalou artikulaci, opakem je zase příliš výrazná artikulace, která vede k hyperkorektní výslovnosti),
- pozorně vyslovovat souhlásky z hlediska výslovnosti ošidné (například v, h, j: sousedoo, demokratickeo, toe).

Mysleme na to, že z hlediska mluvního výkonu má artikulační činnost mluvního aparátu zásadní význam. Musíme zdůraznit, že není účelné ani reálně usilovat o nápravu defektních hlásek bez odborné pomoci logopedů. Pouze ve spolupráci s lékaři, kteří se poruchami výslovnosti zabývají, se mnohé nedostatky dokáží odstranit. Menší korekce jednotlivých hlásek lze provádět za pomoci cvičných textů. Cvičné texty jsou při výuce techniky řeči vůbec prostředkem základním; teoretické poučení je sice nutné, ale těžiště výuky řeči spočívá v praktickém nácvičení správného dýchání při mluvení, v posilování dechové opory, ve vytváření měkkého hlasového začátku, dobrého rozeznění všech potřebných rezonančních prostor a také v lehké, plně vědomé artikulaci. (Langer, A., 1993)

MODULACE ŘEČI

K modulaci řeči patří slovní a větný přízvuk, dynamika a melodie věty, mluvní tempo nebo pauzy.

Čeština má přízvuk stálý, vždy na první slabice slova nebo slovního spojení (nejčastěji předložkové spojení). V běžné řeči nedochází obvykle k chybám. Pokud ovšem čteme nepřipravený nebo špatně osvojený text, je třeba věnovat pozornost i této problematice.

Zvuková osnova věty se opírá o frázování, intonaci a větný přízvuk.

■ Frázování

Věty v mluveném projevu nevyslovujeme nikdy v jednom celku, ale rozdělujeme je do kratších či delších úseků. Přihlížíme jednak ke smyslu, k obsahu sdělení, jednak k tempu řeči a k dechovým možnostem řečníka. Promyšlené dělení věty na větné úseky ovlivňuje srozumitelnost celého sdělení.

Prostředkem členění textu jsou různé typy pauz. Podle funkce je můžeme dělit na čtyři druhy:

- fyziologické pauzy – v psaném textu jim odpovídá zpravidla tečka,
- logické pauzy – napomáhají porozumění, odstraňují mnohoznačnost. „Zde se pracuje zbytečně – nerušte!“ (Správně: „Zde se pracuje – zbytečně nerušte.“)
- řečnické pauzy – používají se k větší živosti a dynamičnosti projevu, jsou to pauzy psychologické,
- formulační pauzy – vyskytují se zejména v odborných projevech a slouží k promyšlení a formulování obsahu sdělení. Pro posluchače představují nejen oddechový moment, ale jsou také signálem postupného odvíjení se myšlenek řečníka.

■ Intonace

Dalším prostředkem zvukového členění věty je intonace (větná melodie). Rozumíme tím střídání výšky hlasu během přednesu věty. Intonace souvisí ve větě vždy s větnými úseky. Většinou ke konci větného úseku intonace klesá nebo stoupá.

Intonace je pojem společný jazyku i hudbě. Mluvní intonací rozumíme obvykle výškový pohyb hlasu v průběhu mluvené řeči. Intonace má v mluveném projevu dvojí úlohu:

1. v rovině sdělovací souvisí s větným obsahem sdělované myšlenky (sdělujeme, zda jde o větu ukončenou, otázku, rozkaz, oznámení atd.);
2. vyjadřuje citový postoj mluvčího (klid, radost, rozmrzelost).

■ Větný akcent

Je to prostředek významové a zvukové modulace české věty.

V neutrální výpovědi klademe v češtině obvykle nejzávažnější slovo na konec a tímto umístěním na ně upozorňujeme. Toto slovo má větný přízvuk. Poloha větného přízvuku je velmi důležitá pro jasné a srozumitelné vyjádření myšlenky. Vyjadřujeme tím také své osobní stanovisko k obsahu sdělení. Umístění větného přízvuku mění významovou stavbu věty. Větný přízvuk je tedy vždy spojen s významovým jádrem výpovědi. Někdy nastávají případy, kdy z různých důvodů klademe jádro výpovědi jinam než na konec větného úseku nebo věty. Vlastním účelem větného přízvuku je vyjádření osobního stanoviska k obsahu sdělované informace. (Urbanová, M. a kol., 2009)

PROSTŘEDKY K OVLIVNĚNÍ HLASOVÉHO VÝKONU

- Síla (intenzita hlasu)
- Barva (kvalita hlasu)
- Mluvní tempo (kvantita)

Jakmile těmito prostředky začneme ovlivňovat hlasový výkon (podvědomě to činíme od dětství), mluvíme o:

- modulaci melodické, výškové
- modulaci silové
- modulaci kvalitativní
- modulaci kvantitativní

Každý dobrý řečník ovládá bezpečně a především vědomě všechny tyto modulační prostředky!

Modulace melodická (výšková) – intonace

Výška hlasu se při mluvení stále proměňuje buď směrem vzhůru nebo dolů. Jen zřídka zůstává na stejné tónové úrovni. Tomuto výškovému pohybu základního tónu mluvy se říká melodie řeči neboli intonace. Základní tón řeči považujeme za běžnou střední hodnotu, danou konstitucí každého člověka. Muži mívají hlas hlubší, ženy vyšší. Velmi vysoký (ale také velmi hluboký hlas) se posluchačům většinou nelíbí, nelahodí sluchu.

V běžném hovoru (na rozdíl od zpěvu) člověk intonačně moduluje svůj hlas přibližně v šesti tónech. Rolí intonace je přiblížit citové zaujetí mluvčího a reagovat na obsah sdělované myšlenky. Pro správný přednes základní význam také obsah. Je tedy možno říct, že o nějaké libovůli při sledování intonační křivky promluvy nelze hovořit. Stejně tak je obtížné určit pevnou zákonitost intonační proměnlivosti (člověk není počítač).

Správná logická intonace přispívá k pochopení textu, protože je jakýmsi členícím činitelem, který věty nebo větné úseky uzavírá a od dalších vět a větných úseků je relativně odděluje. Kromě toho se intonace výrazně uplatňuje při kladení větného přízvuku. Uvedme si příklad:

Vymyslel jsi už správný postup?

Než začneš, ujisti se o pravdivosti.

Nesmíš zanedbat jedinou příležitost, zvlášť ne teď!

Každá věta (větný úsek) je charakterizována jiným intonačním průběhem – v první větě je zcela zřetelná stoupavá melodie intonace tázací, první část druhé věty má mírně stoupavou tendenci, závěr je pak intonačně klesavý. Oba úseky třetí věty zvolací intonace mají průběh klesavý, ale každý v trochu jiné podobě. Pokud jde o větný akcent, lze jej položit na slova „jedinou příležitost“. Pak je třeba tato slova výrazně intonačně povýšit, zpomalit jejich průběh a slovo příležitost ukončit klesavou intonací. Odborně se intonační vyznění nazývá kadence, popřípadě antikadence.

Rozeznáváme:

- kadenci koncovou – oznamovací,
- kadenci koncovou – tázací,

- antikadenci – s intonačním průběhem nekoncovým.

V rozhlasové řeči se často setkáváme ještě s tzv. polokadenci. Je to vlastně intonačně nedokončený úsek, který se vyskytuje pouze uvnitř věty nebo souvětí.

■ Modulace silová

Síla hlasu je určena:

- množstvím vzduchu, silou výdechového proudu při mluvení,
- dobrou rezonancí všech ozvučných prostor.

Řečník by měl umět měnit sílu hlasu podle okolností, podle velikosti místnosti, měl by dbát na to, aby sílu hlasu nepřepínal, aby dodržoval určitou hlasovou hygienu. Síla hlasu při projevu sice vzbudí pozornost, ale někdy má větší psychický účinek ztlumení hlasu než jeho přílišné zesílení. Střídmou hlasovou dynamiku je třeba využívat spíše k udržení pozornosti posluchačů než k zvukovému vyznačení každého větného přízvuku.

Ze společenského hlediska je velmi nevhodné a nezdvěřilé mluvit hlasitě na celou místnost, například v restauraci.

Musíme zdůraznit, že je důležité myslet na to, že kdo nedovede s minimální námahou docílit úplného rozeznění všech potřebných rezonančních prostor, pro toho je velmi nebezpečné modulovat řeč silově. Při častém intenzivním a technicky nesprávném zesilování hlasu dochází obvykle k onemocnění hlasivek.

Navíc dnes žijeme ve století elektroniky, takže tam, kde dříve bylo nutné mluvit velmi silným hlasem, jsou obvykle instalovány mikrofony. Připomeňme též, že člověk není ani tak citlivý na změnu dynamiky mluvy, tedy její síly, jako na změnu výšky, na melodickou proměnu. Na celé čáře tedy vítězí intonace. (Urbanová, M. a kol., 2009)

Pamatujme: Mluvit tichým a ostýchavým hlasem je právě tak nevhodné jako útočná hlasitost.

■ Modulace kvalitativní

Každý člověk má svou zvláštní charakteristickou barvu hlasu, která jej od ostatních lidí odlišuje. Je výsledkem anatomických a fyziologických podmínek fonace každého jednotlivce a jejich důsledků akustických. Známe hlasy příjemné, lahodné, plné, temné, jasné, znělé – ale také hlasy ostré, drsné, řezavé, studené, zapadlé, neznělé...

Proti ostatním způsobům modulace je modulace kvalitativní velmi mnohotvárná a jemně nuančovaná. Není to sice činitel nutný pro běžné dorozumívání, ale je neoddělitelnou součástí kultivovaného mluveného slova člověka, který hovoří na veřejnosti – tedy i řečníka.

Pěkný, znělý, jasný a tónově bohatý hlas zaujme posluchače ihned od počátku řeči, v opačném případě je tomu pochopitelně naopak.

Barvu hlasu, v níž se do jisté míry odráží duševní stav mluvčího, je možné cvičit a zdokonalovat. K nácviku pomohou texty zvukomalebného charakteru, například z lidové poezie.

■ Modulace kvantitativní

Řeč je modulovaná také v čase, tedy svou rychlostí. Změny rychlosti mluvního projevu jsou dány jednak vrozenými dispozicemi (konstitucí, temperamentem), ale také společenským prostředím, které osobnost člověka pomáhá formovat. Svůj podíl tu má i druh pracovní činnosti, stupeň vzdělání, inteligenční faktor. Na modulaci kvantitativní má samozřejmě vliv i obsahová stránka sdělení. Můžeme říct, že rychlost je v řeči velmi funkční.

Rozeznáváme:

- tempo národní (souvisí s jazykem, kterým mluvíme)
- tempo osobní
- tempo věcné

Tempo národní. Tvrdí se, že velmi rychle mluví například Francouzi (asi 350 slov za minutu) nebo Japonci (310 slov za minutu). Velmi pomalu mluví například Polynésané (kolem 50 slov za minutu).

Osobní tempo určují vrozené lidské vlastnosti, povahové rysy, které se u osob tichých a klidných promítají ve volné a pomalé promluvě, a naopak u lidí temperamentních v řeči rychlé, někdy až překotné. U překotného tempa se zdá, jako by artikulační ústrojí nestačilo rychlosti myšlenek, ale to je pouze zdání, většinou je plynulý tok řeči nepříznivě ovlivňován právě nedostatečně vypěstovanou artikulační schopností. Tady je důležité poznamenat, že překotné tempo je naprosto nevhodné pro veřejnou řeč.

Věcné tempo těsně souvisí s obsahem projevu. Volba vhodného a významově účelného tempa je jedním ze základních prostředků upoutání posluchačovy pozornosti, ale především myšlenkového rozlišení. V pasážích méně důležitých si můžeme dovolit rychlejší přednes, myšlenky, které jsou podstatné (případně nové, na něž chceme posluchače zvlášť upozornit), musíme podepřít zpomalením tempa řeči.

K pochopení textu na první poslech tedy přispívají správná, logická intonace, podobně jako změna síly hlasu, proměna jeho barvy a také změna mluvního tempa. Nesmíme zapomenout, že posluchač se nemůže k myšlence, které dokonale neporozuměl, vrátit. Proto musíme všemi prostředky usilovat o maximální srozumitelnost. V tomto směru patří mezi prostředky nejúčinnější vhodná modulace.

Motto:

... Lidé si myslí zcela samozřejmě, že dovedou to, čemu se říká mluvit. Třeba by se drmolilo, huhlalo, sykalo, repetilo, breptalo, šišlalo, koktalo, vyslovovalo, jak se lidově říká, na půl huby, polykalo slabiky, překotně se spojovala celá slova v slovo jediné. Známe to, slyšíme to kolem sebe denně a ani to už příliš nepřekáží, aniž si uvědomíme, že to není v pořádku, takhle že přece řeč nemá znít, toho si mateřština nezaslouží, tak se s ní nesmí zacházet, aby byla krásná, libozvučná, jak se vyvinula a kultivovala staletími. Milujeme-li svou rodnou řeč, musíme jí věnovat mnoho práce, péle a péče, abychom ji uplatnili v plné kráse a v plném bohatství...

(Václav Vydra st.)

Máme-li si pohovořit o některých zásadách mluveného jazyka, slova Václava Vydry jsou jistě vhodným předznamenáním. Čeština je sice na středních školách v centru pozornosti jako jazyk maturitní, ale připomenout v souvislosti s rétorikou některé důležité partie, týkající se správné (normativní) výslovnosti, se jeví jako nadmíru potřebné.

Česká spisovná výslovnost není jednotná, ale je vnitřně stylově diferencovaná, tak jako jsou bohatě a různorodě diferencovány i všechny oblasti využívání našeho národního jazyka. Pohybujeme-li se na půdě spisovné češtiny, můžeme rozpoznat tři základní výslovnostní styly:

- neutrální (běžné veřejné projevy, rozhlasové zpravodajství),
- vyšší styl (slavnostní projev, recitace),
- hovorový styl (rozhlasové rozhovory, besedy, pracovní projevy atd.). (Langer, A., 1993)

FORMY JAZYKOVÝCH PROJEVŮ

Každý řečník musí zvládnout ve své praxi mnoho dovedností, znalostí. Musí umět uplatnit svůj kulturní přehled a v neposlední řadě se musí vyrovnat s přirozeným ostychem, který ve větší či menší míře před veřejným projevem pociťuje. Je namístě připomenout, a musíme si to uvědomit, že projev může trpět přebytkem sebevědomí řečníků. Zejména pokud jde o znalost vlastní mateřštiny. Bohužel příliš často neoprávněně. Vezměme v úvahu jen to, že každý jazyk má nikoli jen jednu, ale obvykle několik forem mluveného jazyka.

Základem projevů je užívání spisovného jazyka. Je to jazyk veřejných projevů, oficiálních prohlášení. Jeho rolí je reprezentace kulturních hodnot společnosti. Musíme ale upozornit, že v běžných projevech může působit pedanticky používaný spisovný jazyk nepřírodně. Ve světě podnikání a obchodu, nehledě na soukromé projevy každodenního života, zní intelektuálský, nažehlený, tzv. vybraně spisovný jazyk, cize až nevěrohodně.

Mluvíme tedy o tom, že v těchto situacích je v pořádku jazyk spisovný v jeho běžné hovorové podobě.

Hovorová podoba jazyka bývá často poznamenána nejrůznějšími vlivy prostředí, ve kterém se mluvčí pohybuje. Jedním z nejčastějších bývá nářeční zabarvení. Některá nářečí dokonce slovním fondem, avšak všechna alespoň přízvukem a výslovností typických hlásek zanechávají dlouho (někdy po celý život) své stopy v řeči člověka, který pochází „přímo odněkud“. V současné době, zejména vlivem veřejných sdělovacích prostředků, odplývají specifická a obecně nesrozumitelná slova (líčko = nyní z nářečí chodského, žufánek = sběračka z nářečí moravských apod.). Obvykle tato slova činila potíže v komunikaci (například s cizincem studujícím spisovnou češtinu). Zůstávají typické rysy výslovnosti – přízvuky, které sice umožňují řečníka ihned identifikovat, odehrávají se však na bázi obecně srozumitelného spisovného jazyka. Někdy řečník přímo použije nářečních prvků vědomě, to aby své posluchače ujistil svojí loajlností. V těchto mezích je potom užití hovorového jazyka legitimní – posluchači jsou tak vtaženi do projevu, zvýší se jejich pozornost.

Pokud vnímáme nářeční zabarvení jako většinou příjemné a sympatické, nemůžeme totéž říct o profesních deformacích jazyka. Tak například velmi silné a nepříjemné je byrokratické zkreslení, typicky úřednický nudný jazyk, pohybující se ve velmi úzkém okruhu zaběhlých slov a frází. Je to jazyk bez barvy a fantazie. Často posluchače pobuřuje mocenskou naléhavostí. Oč méně je v něm obsaženo zdvořilých oslovení, o to více oplývá zákazy, rozkazy, vyhrožuje sankcemi atd. (Urbanová, M. a kol., 2009)

Hned vzápětí musíme jmenovat vojenský jazyk, opět s velmi omezeným okruhem zaběhlých formulací, majících většinou formu rozkazu: provedení opatření k zamezení doručení písemností k rozmnožení... Jazyk charakterizuje topornost a často velmi problematická komunikační hodnota.

Některé profese vedou v průběhu času k ovlivnění jazyka opačným směrem: k extrémní útešnosti až servilitě. Tak například pracovníci ve zdravotnictví (a zvláště v dětské medicíně) ujišťují své známé i při potkání na ulici, že „vypadají zase lépe“. Personál v restauracích ztrácí někdy měřítko rozdílu mezi zdvořilostí a služebnictvím (servus = lat. otrok).

Archaický jazyk je přirozeně srozumitelný, působí však v každodenním použití uměle až podivně. Slova jako pročež, jakkolivěk, alébrž, nešť apod. přijímáme dnes už jen v historických knihách nebo projevech, které záměrně chtějí tímto jazykem evokovat starobylost (například průvodce po starém hradu, herec v historické roli, učitel připomínající řeč té doby apod.).

Jazyk vulgární (lat. vulgus = prostý lid, ale také sběr) – je nejen jazyk prostý, jednoduchý, neoplývající krásou ani bohatostí slov, nýbrž i jazyk primitivní, hrubý až sprostý. Jeho používání je většinou společensky nepřijatelné. Setkáváme se s ním jen ve zvláštních případech (v pracích spisovatelů, pokud pojednávají o podsvětí, chuligánech, galérce, světě gangů, prostituce apod.).

ETYMOLOGIE

Tato věda nám pomáhá hlouběji pochopit a také přesněji používat slova věda. Slova mají své kořeny v dávné době jazykového vývoje a mnoho slov má kořeny v cizích jazycích. To si mnozí mluvčí zcela neuvědomují, a tak se můžeme občas setkat se slovy, která ve skutečnosti nemají význam. Uvedme například slovo často užívané ve veřejnoprávních médiích, slovo neoptimálnější. Už vlastní slovo optimální (lat.) znamená nejvýhodnější, nejlepší. Je tedy zcela zbytečné význam dublovat předponou nej-.

Jsme pro kreativní myšlení a bohatou invenci – měli bychom ovšem vědět, že latinská slovesa „creare“ a „invenire“ znamenají tvořit a vynalézat.

Jsme-li pro teoretické myšlení, vezme, že THEORÉE znamená řecky „přihlízím“.

Dnes tak běžné slovo manažer pochází z latinského manus, ruka. Původně se tak označoval ten, kdo v cirkusu držel ořeže spřežení v rukou (odtud i „manéž“).

Avšak i slovanská slova mají mnohdy zajímavé kořeny: „výtvor“ snad vznikl z lužického twariš (původně – stavět), stavěl-li se dům, pak rostl přímo před očima – výtvor.

V dnešní době, kdy znalost cizích jazyků prožívá svoji renesanci a potažmo to vede k pocitu, že je namístě včleňovat do projevů i přejaté výrazy. Měli bychom si ale uvědomit, že ne vždy to vede k srozumitelnosti. Vyhledávat cizí slova za každou cenu je nemístné – existují naše plnohodnotné a často jazykově krásné ekvivalenty. Už proto, že takový postup brání komunikaci (ne každý musí znát cizí jazyky) a nepochybně skrývá v sobě ono již vzpomenuuté nebezpečí, že prozradíme vlastní nekvalifikovanost. Hrdě hlásá – a sám neví co... (Kohout, J., 1995, 1998)

CHYBY V JAZYKOVÝCH PROJEVECH

Každý den se prostřednictvím sdělovacích prostředků setkáváme v rozhovorech, veřejných projevech a v hlášeních pracovníků s četnými chybami v tomto směru.

Mezi ty nejběžnější patří:

Germanismy, tedy proti duchu českého jazyka otrocky formulované překlady německých tvarů: pokud „Herr Novak“ odezní česky jako „pane Novák“, jde o germanismus. Pátým pádem voláme, v češtině tedy: „Pane Nováku.“

Češi řeknou: hovořili jsme o tom – germanismus zní: bylo hovořeno o tom.

Čech řekne: to se už nedá vydržet. A jak vypadá přečastý germanismus? „To se už nenechá vydržet.“

Nebo: „Nenechá se nic dělat.“ – Místo správného „nedá se nic dělat“.

Neznalost latiny a potom nesprávná výslovnost těchto slov tvoří druhou nejčastější skupinu chyb. Běžně slyšíme, že někomu byl udělen titul doktor „HONORIS CAUSA“. Krátká výslovnost všech slabik prozrazuje neznalost latiny. Její pravidla žádají výslovnost: „honóris kauzá“. Podobně „LIBRI PROHIBITI“, tedy zakázané knihy, jsou vyslovovány opět krátce a dokonce slovancky měkce: prohibiti! Správná výslovnost však zní: „librí prohibítý“.

Tápeme i ve vyslovování jmen cizích měst, mnohá z nich už přijala u nás počeštěnou formu (například „glasgof“ v případě Glasgova místo správné výslovnosti „glaesgou“, „čikágo“ místo originální výslovnosti „šikágo“ v případě Chicaga). Ovšem nejlépe je konzultovat výslovnost přímo s „rodáky“: potom by asi nesprávnou výslovnost amerického města LOS ANGELES jako „los endžls“ nahradila výslovnost tam užívaná: „los endželíz“.

Díky tomu, že vnímáme blízkost slovanských jazyků, dochází mnohdy ke kuriózním slovním spojením. Svěbytným způsobem zdomácněl v Čechách slovakismus „HORKO ŤAŽKO“. Český řečník neváhá použít spojení „horko těžko“, ačkoli slovenský význam „horko“ znamená „hořce“. Nejde tedy o vyjádření tepla – původní rčení chtělo vyjádřit obtížnost procesu, že se to tedy podařilo udělat, ale hořce a těžce, o tepelných okolnostech vůbec nebyla řeč. Český řečník by tedy měl říci „hořce těžce“, což je ovšem už překryto slovenskou formulací takže slyšíme: „Horko těžko jsme došli do cíle...“

INSTRUMENTY JAZYKA PRO ROZČLENĚNÍ PROMLUVY

Mnoho odborníků, ba dokonce i učitelů, se pohybuje ve velmi úzce vymezeném prostoru zaběhlých slov. Do vět se vkrádají zaběhlá klišé, a to může být prvním předpokladem nudy posluchačů, partnerů, pléna.

Přitom řešení je velmi prosté: osvěžit svůj jazyk čas od času četbou mistrů slova – Karla Čapka, Vladislava Vančury, Miroslava Horníčka a jiných. Rozvinout svou jazykovou kulturu četbou autorů, jejichž texty jsou odrazem tvůrčí fantazie.

„Jsou slova ospalá, která jen mžourají, slova vyzáblá dlouhým putováním po stránkách knih, uspiněná stálým dotykem, jsou slova opuštěná, hašteřivá a zpychlá velkou písmenou, kterou začí-

nají, jsou slova zaklínadla, která rázem stvoří svítání ve vás, ale také tmu, jsou slova zkroušená, stále klečící a bojácná, ale i horlící, perná a svěhlová, jsou slova cizopasící na jiných a tak donekonečna,“ napsal básník František Halas.

V rétorice existují cvičení, která mají vést řečníka k vybavování si nových a neotřelých slov. Svěžest jazyka je prostě jednou z důležitých cest, jak dobře a zajímavě mluvit. Uvědomují si to celé generace rétorů – v Anglii tak vzniklo před sto lety dílo *Thesaurus* od Petera Rogeta. Nabízí nepřehlednou zásobu synonym (řec. slovo vyjadřující slovo souznačné, tedy dávající možnost volby: například moc – hodně – velice; zlost – vztek – hněv).

Existuje ovšem spousta jiných cest. Tak třeba hned stavba vět. Odpovědný mluvčí si uvědomuje, že posluchač před sebou nemá psaný text řeči a že není v jeho silách, aby se orientoval v přesložitých souvětích. Stavba vět proto musí být jasná, přehledná, nedvojsmyslná.

Jednou z nejdůležitějších zásad rétoriky je neměřit délku projevu hodinkami, počtem stránek atd., ale očima posluchačů. Čím jsou věty komplikovanější, tím dříve ho oči posluchačů opouští. Pokud se tak stane, znalý řečník ihned doplní složitou větu několika dalšími, jednoduchými, až opět postřehne v očích posluchačů porozumění, navázání nového kontaktu. A potom už se složitým souvětím raději vyhne.

Existuje mnoho instrumentů, které schopný řečník ve své řeči dovede nenásilně aplikovat, aby ji tak lépe rozčlenil, učinil neotřelou, překvapil posluchače nečekaným obratem, přiblížil mu abstraktní údaj srozumitelným obrazem atd. Podívejme se teď na některé z nich.

Příklad. Příklad obvykle konstruujeme tak, že něco nového přirovnáváme k něčemu již známému, urychlujeme tedy posluchačovo pochopení. Cítí se hned „v obraze“. Zapojujeme jeho představivost. Vidí pak námi líčené skutečnosti mnohem barvitěji, obohacené vlastními zkušenostmi, vzpomínkami na generála, kterého kdysi sám viděl rázně vykračovat kdesi na přehlídce.

Naši pozornost upoutá, když slyšíme „rostl jako dříví v lese“, „sám jako kůl v plotě“ apod.

Obdobně působí i metafora, tedy obrazné rčení. Posuďte sami účinek věty: „Lež se rychle rozšiřuje.“ Nebo: „Lež bleskem obletí svět.“ Zejména suchá čísla můžeme posluchačům přiblížit tímto způsobem. Říct, že parlament odhlasoval velké daně, je pouze holé tvrzení. Ale například říct, že „Jsou u nás daně tak vysoké, že k jejich zaplacení bychom od narození Krista museli každý z nás dát denně korunu“, to je jistě názornější a barvitější vyjádření. V Americe pak jeden řečník přiblížil populační explozi takto: „Než přednášku ukončíme, narodí se plný sál, jako je tento, nových Američanů.“

Jistěže mohu říct pouze „venku fouká vítr“, ale co říct raději „vítr zpívá v korunách stromů“? „Tam je dnes ošklivo“, anebo: „Tam se dnes čerti žení!“ Pamatujme, že vyprávění v metaforách je velkým vkladem každé pohádky. Takové vyprávění se přijímá nejen rozumem, ale i srdcem.

Čínské přísloví praví: Jeden obraz znamená víc než deset tisíc slov. (Langer, A., 1993)

Synekdocha – označuje záměnu části za celek. Pokud řekneme „chtěl si ji vzít“, je to prostý popis faktů. „Požádal ji o ruku“ je jen zdánlivě méně – on nechce přece jen její ruku. „Odešel z domova“ – totéž můžeme vyjádřit synekdochicky takto: opustil otcovskou střechu, rodný dům apod.

Eufemismus – znamená zjemňování slov. Směřuje obvykle k tomu, že pojmenování málo příjemných jevů nahrazujeme pojmenováními, které vnímáme jako přijatelnější (místo slova „zemřel“ volíme slovní spojení „odešel na věky“). Dokonce i obvyklé jevy, máme-li potřebu, nahrazujeme eufe-

mismem: „Nejdřív se na nás podíval a pak začal.“ Nahradíme spojením: „Pohlídl nás nejdříve očima a pak spustil svou řeč.“

Onomatopoeia – řeč je schopna napodobovat zvuky. Tak vznikají citově zabarvené věty jako: „Zabručel svoji odpověď.“ nebo „Rozsyčel se na nás svými zákazy jako zmije.“ Můžete oznámit, že venku začala bouře s deštěm, ale můžete také říct, že „Hrom se rozburácel a střecha zaduněla pod průtrží mračen.“

Velmi běžně v našich rozhovorech používáme – a tím více v projevech – přívlastků. Podstatné jméno je až na výjimky bez emočního zbarvení – správným epitetem (přívlastkem) se zkrášlí, zlidšší, zmalební, zavoní, provzdušní se, rozkvetne (pokračujte...).

Něco je velké a jiné je malé, toto je dobré a ono špatné.

Nebe může být vysoké, modré, blankytné, nekonečné...

Na ulicích není jen „moc aut“, ale ulice jsou auty přečpané, děti jsou hravé, neposedné, zvědavé, rozkošné...

Když louka, tak zelená, voňavá, pestrá, rozkvetlá...

V řeči nesmíme zapomínat na dynamiku. Tu nám pomáhá vyjádřit například gradace. Negativní vztah lidí k něčemu nebývá obvykle statický. Proč jej tedy nevyjádřit gradací: Lidé to nechtěli, odmítali to, bouřili se proti tomu. Nebo: Snažme se, hleďme to změnit, zvládněme to a vyhrajeme!

INSTRUMENTY PRO MOBILIZACI OSVĚŽENÍ A MOBILIZACI POZORNOSTI

Běžný proud řeči má přirozenou tendenci ukolébávat. V učebnicích rétoriky se proto upozorňuje na instrumenty, které projev osvěžují a pozornost posluchačů mobilizují. Jedním z těchto instrumentů je paradox, tedy nečekané, překvapivé spojení: veliký postavou, malý rozvahou; čím rychleji žijeme, tím rychleji umíráme...

Promluvu můžeme oživit i začleněním aforismů – tedy stručných, ale trefných vyjádření, obzvláště s vtipným vyústěním. Jsou to prvky, které velmi oživí proud řeči – často vyvolají úsměv, navíc se snadno pamatují:

- Nejhorším druhem nepřátel jsou pochlebníci.
- Kdo lituje svého činu, je téměř nevinný.
- Lékem proti křivdám je zapomenutí.
- Němota patří k atributům dokonalosti.
- Aforismus od Franze Kafky: Jedním z prostředků zla je důvěrný rozhovor.
- Jaromír John: Fráze – to, co předchází násilí.

Většina lidí má silnější ruce než hlavu. Zvířata lze vychovat, lidi ne. Logika nedbá na ohledy a zdvořilosti. Kůň a jazyk se rodí bez uzdy. Jsou lidé, kteří mluví ustavičně a nepovědí nic.

Mezi instrumenty, které mají mobilizovat naši pozornost, patří i tzv. řečnické otázky. Musíme zde ale důsledně varovat před „přezkušováním“ publika. Vyvolávání lidí náhodně vybíraných mezi posluchači nepochybně „oživuje“ situaci v sále, ale pouze v nepříjemném smyslu. Řečník může v průběhu svého projevu klást otázky, ale zásadně jen sám sobě. A sám na ně také odpovídat. Tím dává možnost posluchačům, aby se společně s ním v duchu nad tématem zamýšleli a hodnotili kladené otázky.

Mezi úsměvnými Murphyho zákony čteme v této souvislosti také jeden zákon pro pedagogy: Nikdo vás neposlouchá, dokud se nespletete.

V dnešní době existují práce, které uvádějí desítky a desítky přísloví, dokonce i v mnoha světových jazycích, jimiž lze projev obohatit a zároveň jej učinit posluchačům mnohem srozumitelnějším.

Prísloví jsou vlastně velikým zdrojem poznání, neboť se v nich odráží moudrost celých generací. Jedna ze zdařilých definic teorie vědy zní, že je to zobecněná zkušenost. Prísloví jsou zrnky takovéto zobecněné zkušenosti. Dokladem toho je i to, že všechna hlavní najdeme téměř v doslovném překladu i v angličtině, němčině, francouzštině, španělštině. Vždyť zkušenost „dvakrát měř, jednou řež“ je opravdu obecná a dodnes platná, je moderní a internacionální.

- Kdo seje vítr, sklízí bouři.
- Jak se do lesa volá, tak se z něho ozývá.
- Prázdný sud se nejvíce ozývá.
- Ruka ruku myje.
- Když se dva perou, třetí se směje.
- Kde dva psi jednu kost hryzou, brzy se poperou.

Při dlouhých promluvách se nemůžeme ubránit tomu, že se dostaví únava. Proto se delší projevy přerušují přestávkami. Kromě těchto – a také během kratších projevů – zařazuje zkušený řečník tzv. psychopřestávky. Slouží k odlehčení projevu a spočívají ve vybočení z tématu. Posluchači jsou osloveni něčím aktuálním, zajímavým, co naruší stálý tok projevu. Může to být osobní vzpomínka řečníka, anekdota, poznámka „pod čarou“. Může to být i poznámka, jak vidí dané téma jiné autority, nebo se může zařadit čtená ukázka beletrie. Opatrně zacházejme s vtipnými aforismy. Pokud se nám podaří rozesmát plénum, jsme utvrzeni, že kontakt mezi mluvčím a posluchači funguje.

Psychopřestávku nazýval jistý zkušený rétor „osprchováním mozků“.

DŮLEŽITOST VŠEOBECNÉHO PŘEHLEDU PRO ŘEČNÍKA

Již v předešlém textu jsme vzpomněli na důležitost četby pro každého rétora. Četba je zdrojem faktických informací, ale též inspiračním zdrojem promluv – čteme tedy nejen odbornou literaturu, ale též kvalitní beletrii.

Dale Carnegie, autor nejznámější americké „rétorské“ práce Jak úspěšně mluvit a působit na lidi, ukazuje, jak významná je pro každého řečníka široká kulturní základna, z níž jeho projevy vyrůstají.

Poněvadž není v lidských silách zapamatovat si veškerá přečtená fakta a spousta informací je pro řečníka důležitá, nezbývá nám než se uchýlit k vybudování vlastních vědomostních „databází“.

Optimální systém databáze už vymyšlen byl. Vymyslel jej J. A. Komenský. Dokládá to, že odpovědný řečník se s myšlenkou uchování informací v historii vždy potýkal. Komenský doporučuje: založit si kartotéku a vše, co je hodnotné, zachytit na jednotlivé karty, které si pak tematicky doma zařazujeme. Důležitá je ovšem racionální (a jednotná!) metoda vedení karet. Vlevo nahoře se velkým písmem napíše téma, vpravo v rohu pak přesný údaj zdroje. Úsporně se potom vypisují a zachycují informace a myšlenky autora (mám-li svou doplňující či polemickou, zařadím ji hned za jeho text do hranaté závorčky, nejlépe s datem, kdy jsem se na věc takto díval). Po levé straně karty zaznamenám stránku knihy, kde se vypisovaná informace či myšlenka nachází. Nestačí-li karta jedna, řadím další s označením pořadí.

ZPĚTNÁ ANALÝZA PROJEVU

Každý dobrý mluvčí by neměl zapomínat na analýzu svého projevu. S odstupem a nadhledem. Sám se by se měl tázat, zda jeho vystoupení bylo úspěšné. Proč? Co zejména upoutalo posluchače, co se mi dnes zvlášť podařilo, jaké postupy se tak osvědčily, že je určitě zařadím i do svých dalších vystoupení?

Pokud vnímám, že mé vystoupení bylo jen průměrné (takové, že posluchači v klidu projev vyslechli, běžně reagovali, ale cítím, že je považují jen za „jedno z mnohých“), zde je třeba už hlubšího zamyšlení. Jde hlavně o to zajistit, aby tento výsledek (zatím přijatelný) nebyl počátkem sestupu, ale jen běžným vychýlením („jednou jsi dole, jednou nahoře...“).

Nejvíce analýzy a trpělivého promýšlení ovšem vyžaduje, pokud cítíte po svém vystoupení neúspěch. Lidé se viditelně nudili, zaznamenali jste mezi posluchači pohledy na hodinky, neúčast. V tomto případě je přímo nezbytné podívat se pravdě do očí a zcela otevřeně si přiznat chyby.

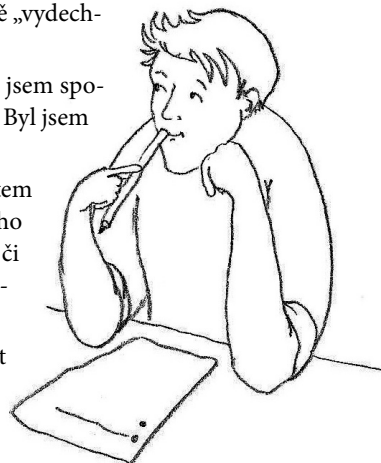
První a nejvážnější chybou by ovšem bylo přijmout bez jakýchkoli analýz jednoznačný závěr: Již nikdy více!

Sám sebe se ptám: Nepovedlo se? Kdy tedy vystoupím příště? Co udělám pro to, aby můj projev byl živý, zajímavý?

Abychom mohli odhalit, kde jsme udělali chybu, projdeme si v duchu analyticky celý projev, celé neúspěšné vystoupení. Například podle tohoto RÉTORICKÉHO DESATERA:

1. Téma, které jsem přijal – bylo skutečně aktuální? Zajímal posluchače obsah mé řeči? Nemluvil jsem o věcech, které ani prostě znát nepotřebují, které právem považují za zbytečnost, formálnost, „odškrtnutí akce“?
2. Uvědomil jsem si dostatečně složení pléna? Bylo moje téma vhodné pro tyto posluchače? Neslyšeli již o těchto věcech mnohem více jindy a jinde? A nebo naopak jsou tak neinformovaní, že prakticky nevědí, o co jde?
3. Zajímalo toto téma i mě samého? Mohl jsem upřímně dát najevo, že to, o čem mluvím, i já považuji za závažné, potřebné, důležité?
4. Mám dostatečně bohatou slovní zásobu? Nenudil jsem stále se opakujícími slovy?

5. Neukolébál posluchače můj monotónní hlas? Každý z nás zažil pár takových projevů, kde řečník užíval hlasu ne jako dobře vyladěného nástroje, ale jako monotónní uspávkou.
6. Umím osvěžit svou řeč názornými přírovnáními, metaforami, gradací? Byly mé prostředky skutečně bohaté a pestré, nebo jsem jen popisoval, konstatoval, citoval...
7. Zapojil jsem psychopřestávky? Mohli si lidé během mé řeči duševně „vydechnout“?
8. Udržoval jsem s posluchači kontakt prostřednictvím očí? Prožíval jsem spolu s posluchači i chvíle vysokého zájmu, i chvíle nastupující únavy? Byl jsem tedy v neustálém kontaktu s plénem, „dýchal jsem“ s posluchači?
9. Jaká je moje nonverbální komunikace? Nebyl jsem „přibit“ za pultem nebo před první lavicí, nepřipomínal můj obličej onoho „smutného muže“, z jehož obličeje nevyčetl nikdo nic, ani zda něco říká vážně či naopak žertem, zda tomu sám věří či ne, zda si lidi před sebou vůbec uvědomuje?
10. Podařilo se mně lidi rozesmát? I u vážných témat je dobré najít příležitost ke vtipné glose. Ale kolik je smrtelně vážných témat? Smích lidí je jednak důkazem pozornosti posluchačů, jednak posiluje i chuť poslouchat dál. Zvyšuje dobrý vztah k řečníkovi a dokonce i k tématu. V neposlední řadě je psychickým vydechnutím jak pro posluchače, tak i pro řečníka – uvolňuje všechny.

Mohou existovat i některé specifické příčiny neúspěchu – těžko můžeme ovlivnit například nevhodný sál, náhlý nepříznivý vnější vliv (mezinárodní konflikt, vnitropolitická situace), který upoutal pozornost lidí více než jakékoli téma, vaši tělesnou či psychickou indispozici atd. Vždy zohledněme jedinečnost situace: vnější nepříznivé vlivy se pravidelně neopakují! Můžeme však ovlivnit prostředky, které máme v rukou.

A tak vám k dalším projevům a vůbec všem řečnickým vystoupením přejeme stále lepší a lepší výsledky – k radosti vašich posluchačů, ale i vás samých!

■ Test rétorické sebereflexe (Kohout, J.,1998)

Bodů

1. Můj hlas je dost znělý i bez mikrofonu .....
2. Jsem schopen hlas modulovat.....
3. Srozumitelnost mého vyjadřování .....
4. Výslovnost je zřetelná a přesná .....

5. V řeči jsou dostatečné pauzy.....
  6. Dovedu mluvit řečí partnera.....
  7. Před vystoupením kontroluji i svůj vzhled .....
  8. Vystupuji s jistotou.....
  9. Při řeči jsem uvolněný .....
  10. Umím ihned navázat kontakt .....
  11. Moje mimika je uměřená .....
  12. Tendence k úsměvu.....
  13. Dovedu naslouchat partnerovi .....
  14. Umím klást otázky příjemným způsobem.....
  15. Obstarám si před jednáním dostatek informací .....
  16. Jsem schopen empatie .....
  17. Udržím pozornost posluchačů .....
  18. Brzy ovládnou svou trému .....
  19. Můj jazyk je bohatý a svěží .....
  20. Těším se na nová jednání, vystoupení .....
- Bodů celkem:.....

Svoje rétorické schopnosti si můžete zjistit podle následující tabulky. Na škále od 1 do 5 si přidělte body: nejméně = 1, nejvíce = 5.

Kolika bodů jste dosáhli?

- 20 – Zvažte své uplatnění v rétorice.
- do 40 – Intenzivně se rétorice věnujte.
- do 60 – S chutí do studia i nových pokusů.
- 80 – Jste velmi nadějný rétor.
- 100 – Gratulujeme! Začněte rétoriku učit!

Na závěr nezapomeňme na odkaz klasické rétoriky, která vedle talentu k řečnictví vyžadovala i studium rétoriky jako vědy a dále zvládání uměleckých stránek rétoriky zejména pozorováním a napodobou skutečných mistrů. Zcela rovnocenný s těmito požadavky však byl i ten poslední: cvičit, procvičovat, pěstovat vytrvale dovednosti potřebné k mistrovství řeči.

Již Demosthenes nám může být vzorem, co všechno houževnaté cvičení dokáže jednou odstranit (například různé zlovyky), jindy získat (například správný dech a zvučnější hlas).

V dnešní době máme celou škálu audiovizuální techniky, která nám může být nápomocna při odstraňování nedostatků v našem projevu. Doporučujeme nahrát si vlastní projev, celé vystoupení a potom si je v klidu znovu poslechnout a v určitých sekvencích analyticky projít. Často je člověk překvapen už výší svého hlasu, jeho monotónností, málo bývá spokojen i s mimikou. Vnímáme pořád jeden a tentýž druh pohybů, objevíme třeba i přímé vady na našem vzezření, všimne si nedobrého režimu dýchání (je příliš slyšet nádech nebo se dechu nedostává, takže závěrečné hlásky slyšitelně „tlačí ven“), mnohé bychom nyní „udělali jinak“ i pokud jde o gesta, příliš nervózní pohledy...

Proto je zřejmé, že pouze zvuková nahrávka na posouzení celkového projevu nestačí. Jejím nedostatkem je, že neumožňuje posoudit například celou sféru nonverbální komunikace. V kurzech rétoriky se dnes obvykle užívají videokamery. Ty umožňuje i zrychlení, což mimořádně názorně předvede například nonverbální komunikaci. Zkuste si to!